

Олександр Татарченко (м. Херсон)

Становище Руської православної церкви на Херсонщині у другій половині 1940-х – початку 1950-х років

У статті розповідається про формування в Радянському Союзі ліберальної політики щодо Російської православної церкви протягом Другої світової війни, а також особливості її реалізації на практиці в херсонському регіоні в повоєнні роки. Аналізуються причини охолодження ліберальної політики СРСР щодо РПЦ та вказуються наслідки цього для православної церкви в Херсонській обл. УРСР.

Ключові слова: православна церква, релігійна громада, держава, рада, політика, лібералізм.

Александр Татарченко

Состояние Русской православной церкви в херсонском регионе во второй половине 1940-х – вначале 1950-х годов

В статье рассказывается о формировании в Советском Союзе либеральной политики относительно Российской православной церкви во время Второй мировой войны, а также особенности её реализации на практике в херсонском регионе в послевоенные годы. Анализируются причины охлаждения либеральной политики СССР относительно РПЦ и указываются последствия для православной церкви в Херсонской области УССР.

Ключевые слова: православная церковь, религиозное общество, государство, совет, политика, либерализм.

Tatarchenko Oleksandr

The condition of Russian Orthodox Church in the Kherson region in second half 1940 is beginning of 1950 th

The relevance of this paper is caused by the fact that in the Soviet period researches of Orthodox church history, based on the principle of an objectivism, couldn't be realized through domination of atheistic ideology in a historiography of the Soviet Union.

The researches, devoted to the peculiarities of the Soviet policy implementation concerning the Orthodox Church in the post-war period in the Kherson region, aren't created in the Ukrainian historiography to the present days. The reasons for the formation of the Soviet state liberal policies concerning the Russian Orthodox Church during the World War II, and especially its implementation in practice in the Kherson region are analyzed in this paper.

It is told about the ways the local orthodox communities used the new religious legislation of the USSR for receiving in use of cult constructions, what demands were made to them and what duties were assigned. The attention is drawn to the personnel support of parishes, to the policy of the Soviet power concerning the Orthodox clergy.

Information about the church buildings which were withdrawn by the power from the Orthodox church, their number and ways of the expropriated objects use is presented. The reasons of the USSR liberal policy cooldowning are concerned in the paper. The consequences of such actions on the example of the Kherson region are specified.

Key words: orthodoxy church, religious society, state, council, politics, liberalism.

Історики сучасної України спрямовують зусилля на розробку мало досліджених тем вітчизняної історії. Однією з таких актуальних тем української історичної науки є вивчення державної ліберальної політики Радянського Союзу відносно Російської православної церкви (РПЦ) в 1943-1953 рр.

На сьогоднішній день вагомий внесок у розробку проблематики, що розглядається, зробили українські науковці Е. Бистрицька, П. Бондарчук, Ж. Канталінська, І. Луковенко, В. Милусь та ін. [1-6]. Серед російських дослідників можна виокремити Ю. Гераськіна, О. Марченка, О. Михайлівського, О. Федотова, М. Шкаровського [8-11].

Історію православної церкви на Півдні України в період Другої світової війни в докторському дисертаційному дослідженні та монографії комплексно дослідив український вчений М. Михайлуца [12-13]. Однак, що стосується дослідження реалізації політики СРСР відносно православної церкви в повоєнний період в Херсонському регіоні, до теперішнього часу в українській історіографії не створено комплексних та узагальнюючих праць з цієї проблематики. Тому метою цієї роботи є виявлення основних напрямів реалізації радянської церковної політики в Херсонській обл. УРСР в період пізнього сталінізму.

Політика в Радянському Союзі щодо православної церкви, котра сформувалася в середині 1940-х рр., мала істотні відмінності від радянської церковної політики 1920-х–1930-х рр. Через низку обставин, що склалися в процесі Другої світової війни, вона, хоча й не втратила атеїстичного змісту, але набула ліберальних рис і зберігала їх до смерті Й. Сталіна. Тому радянську церковну політику 1943-1953 рр. ми пропонуємо назвати політикою «кон'юнктурного лібералізму».

Чинники, які зумовили перегляд керівництвом СРСР своїх відносин з РПЦ, можна поділити на зовнішньополітичні та внутрішньополітичні.

До зовнішньополітичних факторів слід віднести: по-перше, позицію західних держав, які надання матеріальної допомоги Радянському Союзові і відкриття другого фронту ставили в залежність, у тому числі, від забезпечення релігійної свободи в радянській державі [14, с. 107-108]. Крім того, більшовицький режим фактично надавши РПЦ статус державної церкви та ство-

ривши нормативно-правову базу для її подальшого функціонування, мав на меті напередодні Тегеранської та Ялтинської конференцій виставити себе перед союзниками у вигідному світлі і мати позитивний політичний резонанс [15, с. 229-230].

По-друге, успіхи СРСР у війні відкрили перспективу поширення його впливу в Європі зокрема та світі взагалі. Тому для того, щоб використати РПЦ для забезпечення підтримки прокомуністичних партій та урядів, в першу чергу, в державах Центрально-Східної Європи та для реалізації глобального плану перетворення Московського патріархату на центр вселенського православ'я на кшталт «московського Ватикану», радянському керівництву необхідно було лібералізувати внутрішню церковну політику і тим самим покращити свій імідж у світі [16, с. 107-108].

Формування внутрішньополітичних чинників зумовлено:

– по-перше, зростанням релігійності радянського населення в роки Другої світової війни та відкриттям значної кількості молитовних будинків під час німецько-фашистської окупації. Зокрема в Україні було відкрито біля 4,5 тис. храмів [17, с. 536];

– по-друге, незадоволенням суспільства СРСР через зміцнення військово-промислового комплексу за рахунок соціальної сфери та голодом 1946-1947 рр. Незадоволення народу було настільки великим, що деякі люди, як-от колгоспник Березнегуватського району Миколаївської обл. УРСР І. Цимбалістий у жовтні 1947 р. прямо висловлювалися за зміну влади: «Я б навіть хотів війни тому, що немає порядку ніякого» [18, с. 132];

– по-третє, намаганням влади використати РПЦ для консолідації радянського суспільства у воєнний та повоєнний час.

Першим кроком для впровадження нової церковної політики стало видання 14 вересня 1943 р. постанови РНК СРСР про організацію Ради в справах РПЦ. Як відмітив церковний історик П. Бондарчук «ця Рада фактично мала не лише контролювати РПЦ, а й скеровувати її діяльність». Таким чином РПЦ фактично перетворювалася на окремий державний орган СРСР. Крім того, використання РПЦ для зовнішньополітичних цілей підтвердилося її перейменуванням на Архієрейському соборі єпископів у Москві

(вересень 1943 р.) на «Руську православну церкву». Це означало, що РПЦ має об'єднати навколо себе не лише жителів Росії [19, с. 94].

Для впровадження нової церковної політики в середині держави радянська влада ще під час війни, прийняттям постанови РНК СРСР «Про порядок відкриття церков» від 28 листопада 1943 р. та «Інструкції Ради у справах Руської православної церкви при Раднаркомі СРСР уповноваженим Ради» від 2 лютого 1944 р., створила нормативно-правову базу для відкриття нових церков. Разом із цим, місцева влада була позбавлена можливості самостійно ухвалювати рішення про відкриття молитовних будинків, яка лише приймала заяви про відкриття храмів від групи віруючих із двадцяти осіб, а ухвалення остаточного рішення належало до компетенції Раднаркому СРСР [20, арк. 1-4].

Все ж завдяки вищезгаданому законодавству громадяни, що входили до релігійних громад, отримали можливість укласти з місцевими виконкомом договори на право безстрокового та безкоштовного користування церковними будівлями та богослужбним майном. І хоча умови користування церковним майном, прописані в договорі, були жорсткими, віруючі масово зверталися до місцевої влади для їх укладання.

Такою можливістю, наприклад, скористалися православні, що входили до складу релігійної громади Свято-Миколаївської церкви м. Цюрупинська Херсонської обл. УРСР, які 12 вересня 1944 р. отримали від Цюрупинського виконавчого комітету Ради депутатів трудящих у користування церковну будівлю. За договором вони взяли на себе наступні зобов'язання: зберігати церковну будівлю та інше майно і користуватися ним виключно відповідно його призначення; за свої кошти сплачувати витрати на утримання церковної будівлі та предметів, що в ньому знаходяться; безперешкодно допускати в поза богослужбний час представників виконкому ради депутатів трудящих і уповноваженого у справах РПЦ по Херсонській обл. для перевірки майна; нести кримінальну відповідальність за невиконання обов'язків передбачених договором, за недотримання якого цюрупинський виконком міг його розірвати [21, арк. 3-4].

Проведення Помісного собору 31 січня – 2 лютого 1945 р. (останній Собор відбувався у 1917-1918 рр.) на високому рівні засвідчило важливість РПЦ для радянської держави. Однак,

хоча учасники Собору офіційно звертаючись до чиновників наголосили, що у «всій життєдіяльності церква зустрічає повне сприяння у своїх потребах з боку уряду», насправді настрої кліру не були такими оптимістичними [22, с. 95]. Так єпископ Херсонський і Миколаївський Михаїл у бесіді з уповноваженим Ради у справах РПЦ при Херсонському облвиконкомі А. Салмінім зауважив відносно більшої частини учасників Собору те, що духовенство та миряни висловлювали певну недовіру, скептицизм та невпевненість у майбутній перспективі потепління відносин держави та церкви [23, с. 232].

Запровадження більш м'якої моделі державної церковної політики дозволило більшості храмів, що відновили свою діяльність під час нацистської окупації, продовжити своє функціонування й у повоєнний час. Так узятих на облік церков і молитовних будинків у Херсонській обл. УРСР станом на 29 січня 1945 р. було 106, із них у Херсоні лише сім, а найбільше у Голопристанському р-ні – 14 [24, арк. 1].

Для порівняння, наприкінці війни таких храмів в Одеській обл. УРСР було 190 (1946 р.), в Донецькій – 232 (1944 р.), Київській близько – 370 (1944 р.) [25, с. 338; 26, с. 11; 27, с. 536]. Загальна кількість діючих православних громад на території СРСР станом на 1 червня 1945 р. становила 10243, причому 6072 з них розташовувалися на території УРСР (59% від загальної кількості громад в радянській державі) [28, с. 11].

Таким чином, на Херсонщині діяв лише один відсоток храмів від загальноукраїнського показника. Це можна пояснити як невеликою кількістю населення регіону, так і відсутністю причин для реєстрації великої кількості релігійних громад, оскільки на Півдні України, наприклад, не потрібно було вливати в лоно РПЦ значну кількість греко-католицьких парафій, як це робилося в Західній Україні.

Незважаючи на значне зростання кількості парафій в СРСР в порівнянні з довоєнним періодом, кількість архієреїв була невеликою. Так на 1 квітня 1946 р. до єпископату РПЦ, окрім Святішого патріарха, належало чотири митрополита, 21 архієпископ і 36 єпископів [29, с. 59]. Очевидно православна церква не мала змоги швидко поповнити склад єпископату, оскільки внаслідок антицерковної політики довоєнних років кількість практикуючих архієреїв різко скоротилася.

На Херсонщині станом на 1 червня 1946 р. до духовенства належало 123 особи, з них 31 протоієрей, 81 священник, один ігумен, два ієромонахи та вісім дияконів. Серед них духовну освіту мали 74 священнослужителі, у тому числі вищу – три, середню – 46, початкову – 31, інші 43 священника мали світську освіту [30, арк. 14]. Таким чином православна церква на Херсонщині відчувала нестачу духовенства з професійною освітою.

Що стосується фіскальної політики радянської держави відносно священнослужителів, то з одного боку, влада виправляла помилки щодо надмірного оподаткування духовенства, а з іншого – встановлювала контроль за сплатою ними податків у повному обсязі визначеному законодавством. Так Міністерство фінансів СРСР влітку 1946 р. висловило занепокоєння випадками, коли податківці визначали річний прибуток служителя культу, що оподатковувався, виходячи з суми прибутку за місяці, в яких він отримував найбільший прибуток, а також оподаткуванням, не лише особистого заробітку служителя культу, але й церковних прибутків, та обчисленням прибуткового податку за сукупним прибутком, отриманим всім притчем. [31, арк. 6].

Для встановлення контролю за оподаткуванням священнослужителів Міністерство фінансів СРСР дало розпорядження міністрам фінансів союзних і автономних республік установити постійний зв'язок з уповноваженими Рад у справах РПЦ і релігійних культів на місцях, отримувати у них відомості про зареєстрованих служителів культів і повідомляти ці відомості рай- міськфінвідділам, зобов'язавши їх перевіряти, чи всі служителі культів, що мають прибутки від проведення релігійних обрядів притягнені до сплати цих податків. При обчисленні податків зі служителів культів, враховувати весь прибуток, отриманий ними за здійснення релігійних обрядів, незалежно з якого джерела вони отримують цей прибуток – від єпархії, парафії чи безпосередньо від віруючих. В обчислюваний прибуток служителів культів включати всі виплати, що видаються їм із кас релігійних громад і парафій [32, арк. 7].

Тим часом, поруч із наданням у користування віруючим церковних будівель деякі з них навпаки закривали. Приміщення церков масово повертали у відання тих підприємств, установ і організацій, котрі ними володіли напередодні

німецько-радянської війни. Так виконком Херсонської облради 25 січня 1945 р. підтримав клопотання виконкому Каховської райради і звернувся до Раднаркому УРСР з проханням повернути так звані «громадські приміщення» каховському райвійськкомату, колгоспам ім. Куйбишева Любимо-Павлівської сільради та ім. Литвинова с. Британи, а також клубу с. Чорненька, що були зайняті молитовними громадами району під час війни [33, арк. 1].

У деяких випадках закриття церков стало свідченням відсутності толерантного ставлення місцевої влади Херсонщини до почуттів віруючих. Наприклад, Успенський кафедральний собор (1798 р.), який вперше був закритий в 1931 р. і переобладнаний під «Палац фізкультури», під час війни відновив свою діяльність і навіть влітку 1944 р. Херсонською міськрадою був переданий у безстрокове користування громаді віруючих [34, арк. 2-3, 19]. Однак 26 листопада 1945 р. до уповноваженого Ради у справах РПЦ при уряді УРСР тов. П. Ходченка місцева влада в особі уповноваженого у справах православної церкви при Херсонському облвиконкомі А. Салміна звернулася з проханням про ліквідацію парафіяльної общини цього собору і передачу будівлі у розпорядження Херсонського облвиконкому, який у свою чергу розпорядився передати її Обласному комітету у справах фізкультури і спорту для використання під «Палац фізкультури». Центральна влада схвалила це рішення [35, арк. 16, 19-19 зв., 31].

Інші церкви передавалися під складські приміщення. Так Покровську церкву Херсона через те, що на неї не претендувала жодна православна громада навесні 1945 р. було тимчасово передано лікєро-горілчаному заводу, а приміщення колишньої церкви в с. Новокиївка Каланчацького р-ну в листопаді того ж року – під зерносховище [36, арк. 7; 37, арк. 9].

Загалом з 1 січня 1944 по 2 січня 1947 р. в Херсонській обл. УРСР у релігійних громадах було вилучено 41 будівлю і передано в користування держави. Більшу частину з них склали громадські приміщення, а п'ять типових церков ще до війни було переобладнано під заклади культури. Замість вилучених приміщень релігійним громадам місцевою владою було надано 23 будівлі, у т.ч. одна напівзруйнована типова церква, дев'ять приміщень віруючі орендували, а вісім купили. Лише громада Успенського

собору Херсона не отримала нового приміщення в користування [38, арк. 88-89 зв.].

Відповідно кількість заяв від груп віруючих до місцевих органів влади про відкриття храмів була значною, так лише в 1945 р. було подано 21 заяву [39, арк. 53-55 зв.]. Однак не всі клопотання від православних про відкриття храмів були задоволені. Наприклад, в с. Золота балка Нововоронцовського р-ну Херсонської обл. УРСР православні в кількості 46 осіб порушили клопотання про відкриття молитовного будинку, однак через причини матеріального характеру: неможливість відбудувати зруйновану будівлю силами віруючих та відсутність в муніципальному фонді вільної будівлі, виконком Херсонської облради депутатів трудящих відхилив це клопотання [40, арк. 15].

Все ж завдяки активним діям православних віруючих станом на 15 липня 1945 р. молитовних будинків в Херсонській обл. УРСР нараховувалося вже 114. В Херсоні кількість громад залишилася в кількості семи, а їх збільшення відбулося за рахунок районів області, найбільше їх зареєстрували в Нижньо-Сірогоському р-ні – три, завдяки чому їх кількість зросла п'яти [41, арк. 35].

Сприяло збереженню кількості діючих церков затягування з виконанням частини рішень по поверненню церковних приміщень державним структурам, які були зайняті під час німецько-фашистської окупації релігійними громадами. Приміром, рішення прийняте ще 25 січня 1945 р. про повернення будівлі зайнятою церквою каховському райвійськкомату станом на 10 січня 1950 р. залишалося не виконаним [42, арк. 1; 43, арк. 5].

Завдяки збереженню тенденції до збільшення кількість діючих храмів в радянській державі, РПЦ на 1 січня 1947 р. мала їх 13813, з яких на території України діяло 8815 (64 відсотки від всесоюзного показника), а на 1 січня 1949 р. РПЦ мала вже 14477 храмів. Причому зростання чисельності молитовних споруд в 1946-1947 рр. відбулося переважно завдяки приєднанню до РПЦ біля 2500 уніатських храмів [44, С. 536; 45, с. 335].

Зростання чисельності функціонуючих церков у Радянському Союзі знайшло своє відображення й на Півдні України. Зокрема на Одещині чисельність храмів з 1946 по 1947 рр. зросла на 64 відсотки і досягла 295 споруд [46, с. 338].

Однак вищезгадана тенденція оминула Херсонщину, тут навпаки в порівнянні з серединою 1945 р. кількість діючих церков та молитовних будинків станом на січень 1950 р. скоротилася на шість відсотків і склала 107 храмів [47, арк. 2-6].

Поступове скорочення чисельності діючих молитовень в Херсонській обл. УРСР наприкінці 1940-х рр. стало наслідком розчарування керівництва СРСР у використанні Московської патріархії на міжнародній арені, внаслідок чого ліберальна політика у відношенні православної церкви почала охолоджуватися [48, с. 143-144].

З цього часу вплив атеїстичної ідеології у відносинах радянської влади з РПЦ стає більш відчутним. Окрім закриття частини типових церков, це знайшло своє відображення в обмеженні місіонерства, забороні панахид на братських могилах та продажу церковними організаціями поза храмами і монастирями предметів релігійного культу тощо [49, арк. 9-10; 50, арк. 16].

У той же час діяльність уповноважених Ради у справах РПЦ спрямувалася на скорочення мережі діючих православних храмів в радянській державі. Так Херсонський облвиконком у відношенні до К. Шкуренка уповноваженого Ради у справах РПЦ по Херсонській обл. УРСР від 1 серпня 1950 р. звертав його увагу на те, що недіючий молитовний будинок в с. Птахівка Скадовського р-ну більш ніж рік ніким не використовується та руйнується, що збуджує активність віруючих і наголосив: «якщо б з Вашого боку вчасно було поставлене питання перед облвиконкомом про використання вказаної будівлі, такого явища не було б» [51, арк. 43].

Слід звернути увагу на те, що для влади мало значення в якій частині населеного пункту знаходиться храм, котрий вона збиралася закрити. Приміром, у матеріалах на вилучення молитовного будинку у релігійної громади с. Кардашинки Голопристанського р-ну в протоколі № 3 загальних зборів виборців Кардашинської сільради від 23 березня 1950 р. було вказано, що будівля знаходиться в центрі села, а в заяві віруючих указувалося, що вона знаходиться не в центрі, а біля невеликого кладовища. Однак уповноважений Ради у справах РПЦ по Херсонській обл. УРСР К. Шкуренко у своїх висновках щодо закриття згаданої церкви не звернув уваги на цю розбіжність, через що П. Ходченко уповноважений Ради у справах РПЦ при Раді міністрів СРСР по УРСР дорікнув йому, сказавши,

що місцезнаходження храму має «суттєве значення» і якщо такі неточності в документах будуть повторюватися буде повертати їх на доопрацювання [52, арк. 54]. Крім того, припинення діяльності кардашинського храму могло збурити віруючих, оскільки під церквою знаходився склеп, в якому було поховано кілька священників [53, арк. 57].

Очевидно, влада винесенням храмів на окраїни радянських населених пунктів намагалася позбутися сусідства з ними адміністративних закладів, тим самим підкресливши, що релігія для неї залишається ворожою.

Унаслідок закриття частини православних церков зросла кількість таємних відправ і храмів, що у свою чергу активізувало боротьбу силових структур з цим «вкрай політично шкідливим явищем» [54, с. 98-99]. Так уповноважений Ради у справах РПЦ по Херсонській обл. УРСР К. Шкуренко звернувся до голови Чаплинського райвиконкому П. Коваленка з вимогою за допомогою місцевих органів влади припинити незаконну діяльність знятого з реєстрації священника Д. Комарницького, яка полягала у проведенні ним служб і відправ [55, арк. 11].

Поряд з дотриманням стратегії спрямованої на поступове скорочення мережі діючих православних храмів обласна влада Херсонщини слідувала за тим, щоб місцева влада у своїй діяльності не вдавалася до так званих «перегинів» у відношенні до православної церкви. Наприклад, після того, як Голопристанський райвиконком у серпні 1951 р. вилучив у релігійної громади с. Рибальчого молитовний будинок і передав його Рибальчинській сільраді, яка взамін не надала віруючим іншої будівлі і навіть не дозволила їм купити будинок у приватної особи, в.о. голови виконкому Херсонської облради депутатів трудящих С. Редько вирішив стати на сторону віруючих. Зокрема він звернувся до голови виконкому Голопристанської райради Д. Гедзя з такими словами: «Незаконні дії райвиконкому і сільради визивають численні скарги, озлобляють віруючих трудящих проти місцевих радянських органів. Уважаючи таке становище, надалі неприпустимим, пропоную Вам у п'ятиденний строк надати під молитовний будинок релігійній громаді Рибальчого інше приміщення...» [56, арк. 26].

Унаслідок охолодження ліберальної церковної політики радянської держави з 1948 р. кількість

мережі діючих церков в УРСР не зростала, а повільно скорочувалася і станом 1 січня 1952 р. склала 8765 храмів або 99,4% від загальної кількості діючих православних молитовень станом на 1 січня 1947 р. На Херсонщині ж з у порівнянні з січнем 1945 р. кількість функціонуючих храмів скоротилася на п'ять відсотків і склала 101 [57, с. 143].

Кількість офіційно зареєстрованих священнослужителів в Херсонській обл. УРСР у порівнянні з червнем 1946 р. скоротилася на 22 відсотки і станом на 1 грудня 1952 р. склала 96, причому лише п'ять із них мали вищу освіту [58, арк. 8-14].

Незважаючи на несприятливі умови для розвитку клір Херсонщини неодноразово висловлював свою пошану Й. Сталіну. Так на засіданні духовенства Херсона 9-12 травня 1952 р. по захисту миру священнослужителі підтримали владу і наголосили, що «ніхто не повинен, не має морального права стояти в стороні від благословенної зверху справи захисту миру», а наприкінці засідання проспівали многи літа радянському вождю [59, арк. 3-4].

Ще під час хвороби радянського вождя Патріарх московський і всієї Русі Алексій звернувся 5 березня 1953 р. до всього духовенства з такими словами: «церква наша не може забути благословенного ставлення до неї нашого уряду й особисто Йосипа Віссаріоновича, котре знайшло відображення в цілій низці заходів, що схилилися до блага і до слави нашої руської православної церкви і її обов'язок відповідним їй чином, тобто гарячою молитвою відкликнутися на горе, випробування, що торкнулося нашого народу – хворобу дорогого нам всім вождя і мудрого будівничого народного блага» [60, арк. 8].

Православна церква, намагаючись домогтися спадкоємності політики «кон'юнктурного лібералізму» щодо неї, після смерті Й. Сталіна, висловила красномовні співчуття в зв'язку з його кончиною. Однак ця політика дійсно була залежною від політичної ситуації та зі зміною керівництва держави зазнала кардинальних змін. Так прийняття постанови ЦК КПРС «Про великі недоліки в науково-атеїстичній пропаганді і заходи щодо її покращення» від 31 липня 1954 р. покляло початок новому наступу на релігію взагалі та на православну церкву зокрема [61, с. 538].

Отже, політика радянської влади щодо РПЦ у 1943-1953 рр., виходячи з зовнішньополітичних

і внутрішньополітичних чинників, характеризувалася, з одного боку, наданням можливості православним громадам відкрити та забезпечити функціонування значної кількості храмів, а з іншого – обмеженням розвитку православної церкви, що на Херсонщині, зокрема, знайшло своє

втілення у експропріації частини типових церков, обмеженні богослужбової діяльності священників поза храмами, посиленні на них фіскального тиску та встановленні суворого контролю за дотриманням православною церквою радянського релігійного законодавства.

Джерела та література

1. *Бистрицька Е. В.* Зміцнення міжнародного авторитету Російської православної церкви у сталінському плані боротьби з Ватиканом (1943-1948 рр.) / Елла Володимирівна Бистрицька // Український історичний журнал. – 2009. – Вип. 6. – С. 106-124.
2. *Бондарчук П. М.* Особливості релігійної ситуації в Україні у середині 1940-х – на початку 1950-х рр. / Петро Миколайович Бондарчук // Український історичний журнал. – 2010. – Вип. 2. – С. 137-163.
3. *Канталінська Ж. В.* Відносини радянської держави та православної церкви в Криму в кінці 40-х – на початку 60-х років ХХ століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Ж. В. Канталінська. – Запоріжжя, 2003. – 20 с.
4. *Луковенко І. Г.* Радянська держава і Російська православна церква: історичний досвід відносин на матеріалах Донецької області (1943-1964 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук.: 09.00.11 «Релігієзнавство» / І. Г. Луковенко. – Київ, 2007. – 23 с.
5. *Милуць В. І.* Державна влада і православна церква на Волині у другій половині 40-х – 50-ті роки ХХ ст.: Автореф. дис... канд. іст. наук.: 07.00.01 «Історія України» / Милуць В. І. – Львів, 2002. – 18 с.
6. *Яремчук С. С.* Православна церква на Буковині у 1944-1991 рр. (державно-церковні взаємини): Автореф. дис... канд. іст. наук.: 07.00.01 «Історія України» / С. С. Яремчук. – Черкаси, 2006. – 20 с.
7. *Гераськин Ю. В.* Взаимоотношения Русской православной церкви, общества и власти в конце 1930-х – 1991 гг. (на материалах областей Центральной России): Автореф. дис... д-ра ист. наук: 07.00.02. «Отечественная история» / Ю. В. Гераськин – М., 2009. – 50 с.
8. *Марченко А. Н.* «Хрущёвская церковная реформа» и её влияние на внутрицерковную жизнь по материалам Уральского региона (1958-1964 гг.): Автореф. дис... д-ра ист. наук: 09.00.13 «Религиоведение, философская антропология, философия культуры» / А. Н. Марченко. – М., 2008. – 67 с.
9. *Михайловский А. Ю.* Провинциальные церковные приходы во второй половине 1940-х гг. / Александр Юрьевич Михайловский // Вопросы истории. – 2010. – № 6. – С. 143-145.
10. *Федотов А. А.* Русская православная церковь в 1943-2000 гг.: внутрицерковная жизнь, взаимоотношения с государством и обществом (по материалам Центральной России): Автореф. дис... д-ра ист. наук: 07.00.02. «Отечественная история» / А. А. Федотов. – Иваново, 2009. 48 с.
11. *Шкаровский М. В.* Русская православная церковь при Сталине и Хрущёве (государственно-церковные отношения в СССР в 1939-1964 годах) / Михаил Витальевич Шкаровский. – М.: Крутицкое патриаршее подворье, 1999. – 400 с.
12. Михайлуца М. І. Православна церква на Півдні України в роки Другої світової війни (1939-1945) / Микола Іванович Михайлуца. – Одеса: Вид-во «ВМВ», 2008. – 392 с.
13. *Михайлуца М. І.* Православна церква на півдні України в період Другої світової війни у контексті політики радянського і румунського режимів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук.: спец. 07.00.01 «Історія України» / Михайлуца Микола Іванович; Нац. Ун-т «Киево-Могилянська академія». – К., 2009. – 39 с.
14. *Бистрицька Е. В.* Зміцнення міжнародного авторитету Російської православної церкви у сталінському плані боротьби з Ватиканом (1943-1948 рр.) / Елла Володимирівна Бистрицька // Український історичний журнал. – 2009. – Вип. 6. – С. 106-124.
15. *Михайлуца М. І.* Православна церква на Півдні України в роки Другої світової війни (1939-1945) / Микола Іванович Михайлуца. – Одеса: Вид-во «ВМВ», 2008. – 392 с.
16. *Бистрицька Е. В.* Зміцнення міжнародного авторитету Російської православної церкви у сталінському плані боротьби з Ватиканом (1943-1948 рр.) / Елла Володимирівна Бистрицька // Український історичний журнал. – 2009. – Вип. 6. – С. 106-124.
17. Історія релігії в Україні: Навчальний посібник / А. М. Колодний, П. Л. Яроцький, Б. О. Лобовик та ін.; За ред. А. М. Колодного, П. Л. Яроцького. – К.: Т-во «Знання», КОО, 1999. – 736 с.
18. *Крупина В. О.* Влада радянської України в оцінці громадян (друга половина 1940-х – початок 1950-х рр.) / Віктор Олександрович Крупина // Український історичний журнал. – 2009. – Вип. 6. – С. 124-135.
19. Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.):

- Колективна монографія/ Відп. ред. В. М. Даниленко: У 3-х частинах. – Ч 3. – К.: Інститут історії України НАН України, 2010. – 336 с.
20. Державний архів Херсонської області (далі – ДАХО), ф.Р. 3727, оп. 1, спр. 1.
21. ДАХО, ф. Р. 3727, оп. 1, спр. 95.
22. Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.): Колективна монографія / Відп. ред. В. М. Даниленко: У 3-х частинах. – Ч 3. – К.: Інститут історії України НАН України, 2010. – 336 с.
23. *Михайлуца М.І.* Православна церква на Півдні України в роки Другої світової війни (1939-1945) / Микола Іванович Михайлуца. – Одеса: Вид-во «ВМВ», 2008. – 392 с.
24. ДАХО, ф.Р. 3727, оп. 1, спр. 119.
25. *Кязимова Г.Х.* Державно-правові стосунки радянської влади і православної церкви у післявоєнні часи (на матеріалах Одеської єпархії) / Галина Хадирівна Кязимова // Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри: зб. наук. праць III Міжнар. наук. конф., 15-16 квітня 2011 р., Одеса: «ВМВ», 2011. – С. 336-339.
26. *Луковенко І. Г.* Радянська держава і Російська православна церква: історичний досвід відносин на матеріалах Донецької області (1943-1964 рр.): дис. ... кандидата іст. наук: 09.00.11 “Релігієзнавство” / Ілля Геннадійович Луковенко. – Київ, 2007. – 23 с.;
27. Історія релігії в Україні: Навчальний посібник / А. М. Колодний, П. Л. Яроцький, Б. О. Лобовик та ін.; За ред. А. М. Колодного, П. Л. Яроцького. – К.: Т-во “Знання”, КОО, 1999. – 736 с.
28. *Луковенко І. Г.* Радянська держава і Російська православна церква: історичний досвід відносин на матеріалах Донецької області (1943-1964 рр.): дис. ... кандидата іст. наук: 09.00.11 “Релігієзнавство” / Ілля Геннадійович Луковенко. – Київ, 2007. – 23 с.
29. *Цыпин Владислав*, протоіерей. История русской церкви 1917-1997. Книга девятая / Владислав Александрович Цыпин. – М.: Изд-во Спасо-Преображенского Валаамского монастыря, 1917. – 832 с.
30. ДАХО, ф.Р. 3727, оп. 1, спр. 126.
31. ДАХО, ф.Р. 3727, оп. 1, спр. 120.
32. ДАХО, ф.Р. 3727, оп. 1, спр. 120.
33. ДАХО, ф.Р. 3727, оп. 1, спр. 97.
34. ДАХО, ф.Р. 3727, оп. 1, спр. 82.
35. ДАХО, ф.Р. 3727, оп. 1, спр. 82.
36. ДАХО, ф.Р. 3727, оп. 1, спр. 119.
37. ДАХО, ф.Р. 3727, оп. 1, спр. 97.
38. ДАХО, ф.Р. 3727, оп. 1, спр. 121.
39. ДАХО, ф.Р. 3727, оп. 1, спр. 121.
40. ДАХО, ф.Р. 3727, оп. 1, спр. 97.
41. ДАХО, ф.Р. 3727, оп. 1, спр. 119, арк. 35.
42. ДАХО, ф.Р. 3727, оп. 1, спр. 97.
43. ДАХО, ф.Р. 3727, оп. 1, спр. 135.
44. Історія релігії в Україні: Навчальний посібник / А. М. Колодний, П. Л. Яроцький, Б. О. Лобовик та ін.; За ред. А. М. Колодного, П. Л. Яроцького. – К.: Т-во “Знання”, КОО, 1999. – С. 536;
45. *Цыпин Владислав*, протоіерей. История русской церкви 1917-1997. Книга девятая / Владислав Александрович Цыпин. – М.: Изд-во Спасо-Преображенского Валаамского монастыря, 1917. – 736 с.
46. *Кязимова Г.Х.* Державно-правові стосунки радянської влади і православної церкви у післявоєнні часи (на матеріалах Одеської єпархії) / Галина Хадирівна Кязимова // Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри: зб. наук. праць III Міжнар. наук. конф., 15-16 квітня 2011 р., Одеса. – ВМВ, 2011. – с. 336-339.
47. ДАХО, ф.Р. 3727, оп. 1, спр. 136.
48. *Бондарчук П. М.* Особливості релігійної ситуації в Україні у середині 1940-х – на початку 1950-х рр. / Петро Миколайович Бондарчук // Український історичний журнал. – 2010. – Вип. 2. – С. 137-163.
49. ДАХО, ф.Р. 3727, оп. 1, спр. 130.
50. ДАХО, ф.Р. 3727, оп. 1, спр. 132.
51. ДАХО, ф.Р. 3727, оп. 1, спр. 135.
52. ДАХО, ф.Р. 3727, оп. 1, спр. 135.
53. ДАХО, ф.Р. 3727, оп. 1, спр. 135.
54. *Шумило С. В.* В катакомбах. Православное подполье в СССР. Конспект по истории истинно-православной церкви в СССР // Сергей Викторович Шумило. – Луцк: Терен, 2011. – с. 272.
55. ДАХО, ф.Р. 3727, оп. 1, спр. 142.
56. ДАХО, ф.Р. 3727, оп. 1, спр. 142.
57. *Бондарчук П. М.* Особливості релігійної ситуації в Україні у середині 1940-х – на початку 1950-х рр. / Петро Миколайович Бондарчук // Український історичний журнал. – 2010. – Вип. 2. – С. 137-163.
58. ДАХО, ф.Р. 3727, оп. 1, спр. 144.
59. ДАХО, ф.Р. 3727, оп. 1, спр. 141.
60. ДАХО, ф.Р. 3727, оп. 1, спр. 147.
61. Історія релігії в Україні: Навчальний посібник / А. М. Колодний, П. Л. Яроцький, Б. О. Лобовик та ін.; За ред. А. М. Колодного, П. Л. Яроцького. – К.: Т-во “Знання”, КОО, 1999. – С. 538.

References:

1. BYSTRYTS'KA E. V. (2009) Zmitsnennya mizhnarodnoho avtorytetu Rosiys'koyi pravoslavnoyi tserkvy u stalins'komu plani borot'by z Vatykanom (1943-1948) – Strengthening the international authority of the Russian Orthodox Church in the fight against the Vatican by plan of Stalin (1943-1948). *Ukrayins'kyy istorychnyy zhurnal – Ukrainian Historical Journal*. No. 6. p. 106-124. (in Ukrainian).
2. BONDARCHUK P. M. (2010) Osoblyvosti relihiynoyi sytuatsiyi v Ukrayini u seredyni 1940-kh – na pochatku 1950-kh rokiv. – Features of the religious situation in Ukraine in the mid-1940's – early 1950's. *Ukrayins'kyy istorychnyy zhurnal – Ukrainian Historical Journal*. No. 2. p. 137-163. (in Ukrainian);
3. KANTALINS'KA ZH. V. (2003) *Vidnosyny radyans'koyi derzhavy ta pravoslavnoyi tserkvy v Krymu v kintsi 40-kh – na pochatku 60- kh rokiv XX stolittya. Istoriya – Relations between the Soviet state and the Orthodox Church in Crimea in the late 40's – early 60-ies of XX century. History. Zaporizhzhia*, p. 20. (in Ukrainian).
4. LUKOVENKO I. H. (2007) *Radyans'ka derzhava i Rosiys'ka pravoslavna tserkva: istorychnyy dosvid vidnosyn na materialakh Donets'koyi oblasti (1943-1964) Istoriya – The Soviet state and the Russian Orthodox Church, the historical experience of relations on materials Donetsk region (1943-1964). History. Kiev*, p. 23. (in Ukrainian).
5. MYLUS' V. I. (2002) *Derzhavna vlada i pravoslavna tserkva na Volyni u druhiy polovyni 40-kh – 50-ti roky XX st. Istoriya – The government power and the Orthodox Church in Volyn in the second half of the 40's – 50's of the twentieth century. History. Lviv*, p. 20. (in Ukrainian).
6. YAREMCHUK S. S. (2006) *Pravoslavna tserkva na Bukovyni v 1944-1991 (derzhavno-tserkovni vza-yemyny). Istoriya – The Orthodox Church in Bukovina in the 1944-1991 biennium. (relations between government and church). History. Cherkassy*, p. 20. (in Ukrainian).
7. HERAS'KYN YU.V. (2009) *Vzaimootnosheniya Russkoy pravoslavnoy cerkvi, obshchestva i vlasti v konce 1930-kh – 1991 gg. (na materialakh oblastey Centralnoy Rossii). Istoriya - Relations between the Russian Orthodox Church, society and the government at the end of 1930 – 1991. (On materials of areas of the Central Russia). History. Moscow*, p. 50. (in Russian).
8. MARCHENKO A. N. (2008) “Khrushchyovskaya tserkovnaya reforma” i eyo vliyanie na vnunritserkovnuyu zhizn po materialam Uralskogo regiona (1958-1964 gg.). *Istoriya - Reform of the Church during the reign of Khrushchev and his influence on the internal life of the Church, on the materials of the Ural region (1958-1964). History. Moscow*, p. 67. (in Russian).
9. MIKHAYLOVSKIY A. YU. (2010) *Provintsialnye tserkovnye prikhody vo vtoroy polovine 1940-kh gg. – The Church congregations of province in the second half of the 1940's.. Voprosy istorii – Questions of history. No. 6. p. 143-145. (in Russian).*
10. FEDOTOV A. A. (2009) *Russkaya pravoslavnaya tserkov v 1943-2000 gg.: vnunritserkovnaya zhizn, vzaimootnosheniya s gosudarstvom i obshchestvom (po materialam Tsentralnoy Rossii). Istoriya – Russian Orthodox Church in 1943-2000 gg. : The internal life, the relationship with the state and society (based on materials of Central Russia) History. Ivanovo*, p. 48. (in Russian).
11. SHKAROVSKIY M. V. (1999) *Russkaya pravoslavnaya tserkov pri Staline i Khrushchyove (gosudarstvenno-tserkovnye otnosheniya v SSSR v 1939-1964 godakh). Istoriya – The Russian Orthodox Church under Stalin and Khrushchev (state-church relation in the USSR in 1939-1964 years). History. Moscow. (in Russian).*
12. MYKHAYLUTSA M. I. (2008) *Pravoslavna tserkva na Pivdni Ukrayiny v roky Druhoyi svitovoyi viyny. Istoriya – Orthodox church in southern Ukraine during the Second World War (1939-1945). History. Odesa. (in Ukrainian).*
13. MYKHAYLUTSA M. I. (2009) *Pravoslavna tserkva na pivdni Ukrayiny v period Druhoyi svitovoyi viyny u konteksti polityky radyans'koho i rumuns'koho rezhymiv. Istoriya – Orthodox church in southern Ukraine during the Second World War in the context of the Soviet and Romanian regimes. History. Kiev. (in Ukrainian).*
14. BYSTRYTS'KA E. V. (2009) Zmitsnennya mizhnarodnoho avtorytetu Rosiys'koyi pravoslavnoyi tserkvy u stalins'komu plani borot'by z Vatykanom (1943-1948) – Strengthening the international authority of the Russian Orthodox Church in the fight against the Vatican by plan of Stalin (1943-1948). *Ukrayins'kyy istorychnyy zhurnal – Ukrainian Historical Journal*. No. 6. p. 106-124. (in Ukrainian).
15. MYKHAYLUTSA M. I. (2008) *Pravoslavna tserkva na Pivdni Ukrayiny v roky Druhoyi svitovoyi viyny. Istoriya – Orthodox church in southern Ukraine during the Second World War (1939-1945). History. Odesa. p. 392 (in Ukrainian).*
16. BYSTRYTS'KA E. V. (2009) Zmitsnennya mizhnarodnoho avtorytetu Rosiys'koyi pravoslavnoyi tserkvy u stalins'komu plani borot'by z Vatykanom (1943-1948) – Strengthening the international authority of the Russian Orthodox Church in the fight against the Vatican by plan of Stalin (1943-1948). *Ukrayins'kyy istorychnyy zhurnal – Ukrainian Historical Journal*. No. 6. p. 106-124. (in Ukrainian).

17. KOLODNYY A. M., YAROTS'KYY P. L. (1999) *Istoriya relihiyi v Ukraini. Istoriya – History of Religion in Ukraine. History*. Kiev, p. 736. (in Ukrainian).
18. KRUPYNA V. O. (2009) *Vlada radyans'koyi Ukrayiny v otsyntsi hromadyan (druha polovyna 1940-kh – pochatok 1950-kh rr.) – The government of Soviet Ukraine in the assessment of ukrainian nation (late 1940 s – early 1950s)*. *Ukrayins'kyi istorychnyy zhurnal – Ukrainian Historical Journal*. No. 6 .p. 124-135. (in Ukrainian).
19. V. M. DANYLENKO (2010) *Povoyenna Ukrayina: narysy sotsial'noyi istoriyi (druha polovyna 1940-kh – seredyna 1950-kh rr.)*. *Istoriya – Postwar Ukraine: essays social history (late 1940s – mid 1950s)*. *History*. Kiev, p. 336. (in Ukrainian).
20. «*Upovnovazhenyy Rady u spravakh Rus'koyi pravoslavnoyi tserkvy pry RM SRSR po Khersons'kiy obl. 1944-1966 rr. Upovnovazhenyy Rady u spravakh relihiynykh kul'tiv RM SRSR po Khersons'kiy obl. 1945-1965 rr. Upovnovazhenyy Rady u spravakh relihiy RM SRSR po Khersons'kiy obl. 1965 rr.*» – *Commissioner of the Council for Russian Orthodox Church at the Council of Ministers in the Kherson region 1944-1966 years. Commissioner on the issue of religious cults of the Council of Ministers in the Kherson region 1945-1965 years. Commissioner for Religious Affairs of the Council of Ministers in the Kherson region in 1965*. Fund 3727. Description 1. Case 1. Derzhavniy arkhiv Khersons'koyi oblasti – State Archives of Kherson region. Kherson (in Ukrainian).
21. Reference «*Upovnovazhenyy Rady u spravakh Rus'koyi pravoslavnoyi tserkvy pry RM SRSR po Khersons'kiy obl. 1944-1966 rr. Upovnovazhenyy Rady u spravakh relihiynykh kul'tiv RM SRSR po Khersons'kiy obl. 1945-1965 rr. Upovnovazhenyy Rady u spravakh relihiy RM SRSR po Khersons'kiy obl. 1965 rr.*» – *Commissioner of the Council for Russian Orthodox Church at the Council of Ministers in the Kherson region 1944-1966 years. Commissioner on the issue of religious cults of the Council of Ministers in the Kherson region 1945-1965 years. Commissioner for Religious Affairs of the Council of Ministers in the Kherson region in 1965*. Fund 3727. Description 1. Case 95. Derzhavniy arkhiv Khersons'koyi oblasti – State Archives of Kherson region. Kherson (in Ukrainian).
22. V. M. DANYLENKO (2010) *Povoyenna Ukrayina: narysy sotsial'noyi istoriyi (druha polovyna 1940-kh – seredyna 1950-kh rr.)*. *Istoriya – Postwar Ukraine: essays social history (late 1940s – mid 1950s)*. *History*. Kiev, p. 336 (in Ukrainian).
23. MYKHAYLUTSA M. I. (2008) *Pravoslavna tserkva na Pivdni Ukrayiny v roky Druhoi svitovoyi viny. Istoriya – Orthodox church in southern Ukraine during the Second World War (1939-1945)*. *History*. Odesa p. 392. (in Ukrainian).
24. Reference «*Upovnovazhenyy Rady u spravakh Rus'koyi pravoslavnoyi tserkvy pry RM SRSR po Khersons'kiy obl. 1944-1966 rr. Upovnovazhenyy Rady u spravakh relihiynykh kul'tiv RM SRSR po Khersons'kiy obl. 1945-1965 rr. Upovnovazhenyy Rady u spravakh relihiy RM SRSR po Khersons'kiy obl. 1965 rr.*» – *Commissioner of the Council for Russian Orthodox Church at the Council of Ministers in the Kherson region 1944-1966 years. Commissioner on the issue of religious cults of the Council of Ministers in the Kherson region 1945-1965 years. Commissioner for Religious Affairs of the Council of Ministers in the Kherson region in 1965*. Fund 3727. Description 1. Case 119. Derzhavniy arkhiv Khersons'koyi oblasti – State Archives of Kherson region. Kherson (in Ukrainian).
25. KYAZYMOVA H.KH. (2011) *Derzhavno-pravovi stosunky radyans'koyi vlady i pravoslavnoyi tserkvy u pislyavoyenni chasy (na materialakh Odes'koyi yeparkhiyi)*. [Public legal relations of the Soviet government and the Orthodox Church in post-war times (based on the Odessa diocese)]. *Proceedings of the South Ukraine: ethnic-historical, linguistic, cultural and religious dimensions (Ukraine, Odesa, April 15-16, 2011)*, Odesa, p. 336-339.
26. LUKOVENKO I. H. (2007) *Radyans'ka derzhava i Rosiys'ka pravoslavna tserkva: istorychnyy dosvid vidnosyn na materialakh Donets'koyi oblasti (1943-1964 rr.) Istoriya – The Soviet state and the Russian Orthodox Church, the historical experience of relations (based on materials Donetsk region (1943-1964 years))*. *History*. Kiev, p. 23. (in Ukrainian).
27. KOLODNYY A. M., YAROTS'KYY P. L. (1999) *Istoriya relihiyi v Ukraini. Istoriya – History of Religion in Ukraine. History*. Kiev, p. 736. (in Ukrainian).
28. LUKOVENKO I. H. (2007) *Radyans'ka derzhava i Rosiys'ka pravoslavna tserkva: istorychnyy dosvid vidnosyn na materialakh Donets'koyi oblasti (1943-1964) Istoriya – The Soviet state and the Russian Orthodox Church, the historical experience of relations on materials Donetsk region (1943-1964)*. *History*. Kiev, p. 23. (in Ukrainian).
29. Tsypin Vladislav, protoierey. (1917) *Istoriya russkoy tserkvi 1917-1997. Istoriya – History of the Russian Church 1917-1997. History*. Moscow, p. 832. (in Russian).
30. «*Upovnovazhenyy Rady u spravakh Rus'koyi pravoslavnoyi tserkvy pry RM SRSR po Khersons'kiy obl. 1944-1966 rr. Upovnovazhenyy Rady u spravakh relihiynykh kul'tiv RM SRSR po Khersons'kiy obl. 1945-1965 rr. Upovnovazhenyy Rady u spravakh relihiy RM SRSR po Khersons'kiy obl. 1965 rr.*» – *Commissioner of the Council for Russian Orthodox Church at the Council of Ministers in the Kherson region 1944-1966 years. Commissioner on the issue of religious cults of the Council of Ministers in the Kherson region 1945-1965 years*.

38. Reference «*Upovnovazhenyy Rady u spravakh Rus'koyi pravoslavnoyi tserkvy pry RM SRSR po Khersons'kiy obl. 1944-1966 rr. Upovnovazhenyy Rady u spravakh relihiynykh kul'tiv RM SRSR po Khersons'kiy obl. 1945-1965 rr. Upovnovazhenyy Rady u spravakh relihiy RM SRSR po Khersons'kiy obl. 1965 rr.*» – Commissioner of the Council for Russian Orthodox Church at the Council of Ministers in the Kherson region 1944-1966 years. Commissioner on the issue of religious cults of the Council of Ministers in the Kherson region 1945-1965 years. Commissioner for Religious Affairs of the Council of Ministers in the Kherson region in 1965. Fund 3727. Description 1. Case 121. Derzhavniy arkhiv Khersons'koyi oblasti – State Archives of Kherson region. Kherson (in Ukrainian).

39. Reference «*Upovnovazhenyy Rady u spravakh Rus'koyi pravoslavnoyi tserkvy pry RM SRSR po Khersons'kiy obl. 1944-1966 rr. Upovnovazhenyy Rady u spravakh relihiynykh kul'tiv RM SRSR po Khersons'kiy obl. 1945-1965 rr. Upovnovazhenyy Rady u spravakh relihiy RM SRSR po Khersons'kiy obl. 1965 rr.*» – Commissioner of the Council for Russian Orthodox Church at the Council of Ministers in the Kherson region 1944-1966 years. Commissioner on the issue of religious cults of the Council of Ministers in the Kherson region 1945-1965 years. Commissioner for Religious Affairs of the Council of Ministers in the Kherson region in 1965. Fund 3727. Description 1. Case 121. Derzhavniy arkhiv Khersons'koyi oblasti – State Archives of Kherson region. Kherson (in Ukrainian).

40. Reference «*Upovnovazhenyy Rady u spravakh Rus'koyi pravoslavnoyi tserkvy pry RM SRSR po Khersons'kiy obl. 1944-1966 rr. Upovnovazhenyy Rady u spravakh relihiynykh kul'tiv RM SRSR po Khersons'kiy obl. 1945-1965 rr. Upovnovazhenyy Rady u spravakh relihiy RM SRSR po Khersons'kiy obl. 1965 rr.*» – Commissioner of the Council for Russian Orthodox Church at the Council of Ministers in the Kherson region 1944-1966 years. Commissioner on the issue of religious cults of the Council of Ministers in the Kherson region 1945-1965 years. Commissioner for Religious Affairs of the Council of Ministers in the Kherson region in 1965. Fund 3727. Description 1. Case 97. Derzhavniy arkhiv Khersons'koyi oblasti – State Archives of Kherson region. Kherson (in Ukrainian).

41. Reference «*Upovnovazhenyy Rady u spravakh Rus'koyi pravoslavnoyi tserkvy pry RM SRSR po Khersons'kiy obl. 1944-1966 rr. Upovnovazhenyy Rady u spravakh relihiynykh kul'tiv RM SRSR po Khersons'kiy obl. 1945-1965 rr. Upovnovazhenyy Rady u spravakh relihiy RM SRSR po Khersons'kiy obl. 1965 rr.*» – Commissioner of the Council for Russian Orthodox Church at the Council of Ministers in the Kherson region 1944-1966 years. Commissioner on the issue of religious cults of the Council of Ministers in the Kherson region 1945-1965 years. Commissioner for Religious Affairs of the

Council of Ministers in the Kherson region in 1965. Fund 3727. Description 1. Case 119. Derzhavniy arkhiv Khersons'koyi oblasti – State Archives of Kherson region. Kherson (in Ukrainian).

42. Reference «*Upovnovazhenyy Rady u spravakh Rus'koyi pravoslavnoyi tserkvy pry RM SRSR po Khersons'kiy obl. 1944-1966 rr. Upovnovazhenyy Rady u spravakh relihiynykh kul'tiv RM SRSR po Khersons'kiy obl. 1945-1965 rr. Upovnovazhenyy Rady u spravakh relihiy RM SRSR po Khersons'kiy obl. 1965 rr.*» – Commissioner of the Council for Russian Orthodox Church at the Council of Ministers in the Kherson region 1944-1966 years. Commissioner on the issue of religious cults of the Council of Ministers in the Kherson region 1945-1965 years. Commissioner for Religious Affairs of the Council of Ministers in the Kherson region in 1965. Fund 3727. Description 1. Case 97. Derzhavniy arkhiv Khersons'koyi oblasti – State Archives of Kherson region. Kherson (in Ukrainian).

43. Reference «*Upovnovazhenyy Rady u spravakh Rus'koyi pravoslavnoyi tserkvy pry RM SRSR po Khersons'kiy obl. 1944-1966 rr. Upovnovazhenyy Rady u spravakh relihiynykh kul'tiv RM SRSR po Khersons'kiy obl. 1945-1965 rr. Upovnovazhenyy Rady u spravakh relihiy RM SRSR po Khersons'kiy obl. 1965 rr.*» – Commissioner of the Council for Russian Orthodox Church at the Council of Ministers in the Kherson region 1944-1966 years. Commissioner on the issue of religious cults of the Council of Ministers in the Kherson region 1945-1965 years. Commissioner for Religious Affairs of the Council of Ministers in the Kherson region in 1965. Fund 3727. Description 1. Case 135. Derzhavniy arkhiv Khersons'koyi oblasti – State Archives of Kherson region. Kherson (in Ukrainian).

44. KOLODNYY A. M., YAROTS'KYI P. L. (1999) *Istoriya relihiyi v Ukrayini. Istoriya – History of Religion in Ukraine. History.* Kiev, p. 536. (in Ukrainian).

45. Tsylin Vladislav, protoierey. (1917) *Istoriya russkoy tserkvi 1917-1997. Istoriya – History of the Russian Church 1917-1997. History.* Moscow, p. 832. (in Russian).

46. KYAZYMOVA H.KH. (2011) *Derzhavno-pravovi stosunky radyans'koyi vlady i pravoslavnoyi tserkvy u pislyavoyenni chasy (na materialakh Odes'koyi yeparkhiyi).* [Public legal relations of the Soviet government and the Orthodox Church in post-war times (based on the Odessa diocese)]. Proceedings of the South Ukraine: ethnic-historical, linguistic, cultural and religious dimensions (Ukraine, Odesa, April 15-16, 2011), Odesa, p. 338.

47. Reference «*Upovnovazhenyy Rady u spravakh Rus'koyi pravoslavnoyi tserkvy pry RM SRSR po Khersons'kiy obl. 1944-1966 rr. Upovnovazhenyy Rady u spravakh relihiynykh kul'tiv RM SRSR po Khersons'kiy obl. 1945-1965 rr. Upovnovazhenyy Rady u spravakh*

relihiy RM SRSR po Khersons'kiy obl. 1965 rr.» – Commissioner of the Council for Russian Orthodox Church at the Council of Ministers in the Kherson region 1944-1966 years. Commissioner on the issue of religious cults of the Council of Ministers in the Kherson region 1945-1965 years. Commissioner for Religious Affairs of the Council of Ministers in the Kherson region in 1965. Fund 3727. Description 1. Case 136. Derzhavniy arkhiv Khersons'koyi oblasti – State Archives of Kherson region. Kherson (in Ukrainian).

48. BONDARCHUK P. M. (2010) Osoblyvosti relihiynoyi sytuatsiyi v Ukrayini u seredyni 1940-kh – na pochatku 1950-kh rokiv. – Features of the religious situation in Ukraine in the mid-1940's – early 1950's. *Ukrayins'kyi istorychny zhurnal – Ukrainian Historical Journal*. No. 2. p. 143-144 (in Ukrainian).

49. «Upovnovazhenyy Rady u spravakh Rus'koyi pravoslavnoyi tserkvy pry RM SRSR po Khersons'kiy obl. 1944-1966 rr. Upovnovazhenyy Rady u spravakh relihiynykh kul'tiv RM SRSR po Khersons'kiy obl. 1945-1965 rr. Upovnovazhenyy Rady u spravakh relihiy RM SRSR po Khersons'kiy obl. 1965 rr.» – Commissioner of the Council for Russian Orthodox Church at the Council of Ministers in the Kherson region 1944-1966 years. Commissioner on the issue of religious cults of the Council of Ministers in the Kherson region 1945-1965 years. Commissioner for Religious Affairs of the Council of Ministers in the Kherson region in 1965. Fund 3727. Description 1. Case 130. Derzhavniy arkhiv Khersons'koyi oblasti – State Archives of Kherson region. Kherson (in Ukrainian).

50. «Upovnovazhenyy Rady u spravakh Rus'koyi pravoslavnoyi tserkvy pry RM SRSR po Khersons'kiy obl. 1944-1966 rr. Upovnovazhenyy Rady u spravakh relihiynykh kul'tiv RM SRSR po Khersons'kiy obl. 1945-1965 rr. Upovnovazhenyy Rady u spravakh relihiy RM SRSR po Khersons'kiy obl. 1965 rr.» – Commissioner of the Council for Russian Orthodox Church at the Council of Ministers in the Kherson region 1944-1966 years. Commissioner on the issue of religious cults of the Council of Ministers in the Kherson region 1945-1965 years. Commissioner for Religious Affairs of the Council of Ministers in the Kherson region in 1965. Fund 3727. Description 1. Case 132. Derzhavniy arkhiv Khersons'koyi oblasti – State Archives of Kherson region. Kherson (in Ukrainian).

51. «Upovnovazhenyy Rady u spravakh Rus'koyi pravoslavnoyi tserkvy pry RM SRSR po Khersons'kiy obl. 1944-1966 rr. Upovnovazhenyy Rady u spravakh relihiynykh kul'tiv RM SRSR po Khersons'kiy obl. 1945-1965 rr. Upovnovazhenyy Rady u spravakh relihiy RM SRSR po Khersons'kiy obl. 1965 rr.» – Commissioner of the Council for Russian Orthodox Church at the Council of Ministers in the Kherson region 1944-1966 years. Commissioner on the issue of religious cults of the Council of Ministers in the Kherson region 1945-1965 years.

Commissioner for Religious Affairs of the Council of Ministers in the Kherson region in 1965. Fund 3727. Description 1. Case 135. Derzhavniy arkhiv Khersons'koyi oblasti – State Archives of Kherson region. Kherson (in Ukrainian).

Reference «Upovnovazhenyy Rady u spravakh Rus'koyi pravoslavnoyi tserkvy pry RM SRSR po Khersons'kiy obl. 1944-1966 rr. Upovnovazhenyy Rady u spravakh relihiynykh kul'tiv RM SRSR po Khersons'kiy obl. 1945-1965 rr. Upovnovazhenyy Rady u spravakh relihiy RM SRSR po Khersons'kiy obl. 1965 rr.» – Commissioner of the Council for Russian Orthodox Church at the Council of Ministers in the Kherson region 1944-1966 years. Commissioner on the issue of religious cults of the Council of Ministers in the Kherson region 1945-1965 years. Commissioner for Religious Affairs of the Council of Ministers in the Kherson region in 1965. Fund 3727. Description 1. Case 135. Derzhavniy arkhiv Khersons'koyi oblasti – State Archives of Kherson region. Kherson (in Ukrainian).

53. «Upovnovazhenyy Rady u spravakh Rus'koyi pravoslavnoyi tserkvy pry RM SRSR po Khersons'kiy obl. 1944-1966 rr. Upovnovazhenyy Rady u spravakh relihiynykh kul'tiv RM SRSR po Khersons'kiy obl. 1945-1965 rr. Upovnovazhenyy Rady u spravakh relihiy RM SRSR po Khersons'kiy obl. 1965 rr.» – Commissioner of the Council for Russian Orthodox Church at the Council of Ministers in the Kherson region 1944-1966 years. Commissioner on the issue of religious cults of the Council of Ministers in the Kherson region 1945-1965 years. Commissioner for Religious Affairs of the Council of Ministers in the Kherson region in 1965. Fund 3727. Description 1. Case 135. Derzhavniy arkhiv Khersons'koyi oblasti – State Archives of Kherson region. Kherson (in Ukrainian).

54. SHUMILO S. V. *V katakombakh. Pravoslavnoe podpole v SSSR. Konspekt po istorii istinno-pravoslavnoy tserkvi v SSSR. Istoriya – In the catacombs. Orthodox underground in the Soviet Union. Summary of the history Orthodox Church in the Soviet Union.. History.* Lutsk, p. 98-99. (in Ukrainian).

55. «Upovnovazhenyy Rady u spravakh Rus'koyi pravoslavnoyi tserkvy pry RM SRSR po Khersons'kiy obl. 1944-1966 rr. Upovnovazhenyy Rady u spravakh relihiynykh kul'tiv RM SRSR po Khersons'kiy obl. 1945-1965 rr. Upovnovazhenyy Rady u spravakh relihiy RM SRSR po Khersons'kiy obl. 1965 rr.» – Commissioner of the Council for Russian Orthodox Church at the Council of Ministers in the Kherson region 1944-1966 years. Commissioner on the issue of religious cults of the Council of Ministers in the Kherson region 1945-1965 years. Commissioner for Religious Affairs of the Council of Ministers in the Kherson region in 1965. Fund 3727. Description 1. Case 142. Derzhavniy arkhiv Khersons'koyi oblasti – State Archives of Kherson region. Kherson (in Ukrainian).

56. «*Upovnovazhenyy Rady u spravakh Rus'koyi pravoslavnoyi tserkvy pry RM SRSR po Khersons'kiy obl. 1944-1966 rr. Upovnovazhenyy Rady u spravakh relihiynykh kul'tiv RM SRSR po Khersons'kiy obl. 1945-1965 rr. Upovnovazhenyy Rady u spravakh relihiy RM SRSR po Khersons'kiy obl. 1965 rr.*» – Commissioner of the Council for Russian Orthodox Church at the Council of Ministers in the Kherson region 1944-1966 years. Commissioner on the issue of religious cults of the Council of Ministers in the Kherson region 1945-1965 years. Commissioner for Religious Affairs of the Council of Ministers in the Kherson region in 1965. Fund 3727. Description 1. Case 142. Derzhavniy arkhiv Khersons'koyi oblasti – State Archives of Kherson region. Kherson (in Ukrainian).

57. BONDARCHUK P. M. (2010) Osoblyvosti relihiynoyi sytuatsiyi v Ukrayini u seredyni 1940-kh – na pochatku 1950-kh rokiv. – Features of the religious situation in Ukraine in the mid-1940's – early 1950's. *Ukrayins'kyi istorychnyy zhurnal – Ukrainian Historical Journal*. No. 2. p. 143. (in Ukrainian)

58. «*Upovnovazhenyy Rady u spravakh Rus'koyi pravoslavnoyi tserkvy pry RM SRSR po Khersons'kiy obl. 1944-1966 rr. Upovnovazhenyy Rady u spravakh relihiynykh kul'tiv RM SRSR po Khersons'kiy obl. 1945-1965 rr. Upovnovazhenyy Rady u spravakh relihiy RM SRSR po Khersons'kiy obl. 1965 rr.*» – Commissioner of the Council for Russian Orthodox Church at the Council of Ministers in the Kherson region 1944-1966 years. Commissioner on the issue of religious cults of the Council of Ministers in the Kherson region 1945-1965 years. Commissioner for Religious Affairs of the Council of Ministers in the Kherson region in 1965. Fund 3727. Description 1. Case 144. Derzhavniy arkhiv Kherson-

s'koyi oblasti – State Archives of Kherson region. Kherson (in Ukrainian).

59. «*Upovnovazhenyy Rady u spravakh Rus'koyi pravoslavnoyi tserkvy pry RM SRSR po Khersons'kiy obl. 1944-1966 rr. Upovnovazhenyy Rady u spravakh relihiynykh kul'tiv RM SRSR po Khersons'kiy obl. 1945-1965 rr. Upovnovazhenyy Rady u spravakh relihiy RM SRSR po Khersons'kiy obl. 1965 rr.*» – Commissioner of the Council for Russian Orthodox Church at the Council of Ministers in the Kherson region 1944-1966 years. Commissioner on the issue of religious cults of the Council of Ministers in the Kherson region 1945-1965 years. Commissioner for Religious Affairs of the Council of Ministers in the Kherson region in 1965. Fund 3727. Description 1. Case 141. Derzhavniy arkhiv Khersons'koyi oblasti – State Archives of Kherson region. Kherson (in Ukrainian).

60. «*Upovnovazhenyy Rady u spravakh Rus'koyi pravoslavnoyi tserkvy pry RM SRSR po Khersons'kiy obl. 1944-1966 rr. Upovnovazhenyy Rady u spravakh relihiynykh kul'tiv RM SRSR po Khersons'kiy obl. 1945-1965 rr. Upovnovazhenyy Rady u spravakh relihiy RM SRSR po Khersons'kiy obl. 1965 rr.*» – Commissioner of the Council for Russian Orthodox Church at the Council of Ministers in the Kherson region 1944-1966 years. Commissioner on the issue of religious cults of the Council of Ministers in the Kherson region 1945-1965 years. Commissioner for Religious Affairs of the Council of Ministers in the Kherson region in 1965. Fund 3727. Description 1. Case 147. Derzhavniy arkhiv Khersons'koyi oblasti – State Archives of Kherson region. Kherson (in Ukrainian).

61. KOLODNYI A. M., YAROTS'KYI P. L. (1999) *Istoriya relihiyi v Ukrayini. Istoriya – History of Religion in Ukraine. History*. Kiev, p. 538. (in Ukrainian).